

i srpskog. Druga dva književnojezička izraza - bosanskohercegovački i crnogorski - funkcionalno i pravno imaju identičan status sa prvim dvama izrazima. To su znači standardnojezičke realizacije zajedničkog standarda koje su svojinom sasvim određenih sociokulturnih sredina koje neutraliziraju varijantske polarizacije i na lingvističkom, i na sociolingvističkom, i na sociopsihološkom planu.

Leonid P. Krisin (Moskva)

SOCIOLINGVISTIČKI PROBLEMI U KONTAKTU BLISKO SRODNIH JEZIKA

1. Problemi koji nastaju u kontaktu jezika imaju, po pravilu, sociolingvistički karakter, odnosno tiču se pojava koje sadrže kako jezičke tako i socijalne komponente (obično tijesno međusobno povezane). Neovisno o tipu jezika u kontaktu ti problemi mogu biti diferencirani prema dva nivoa - *makronivou*, kada se radi o saodnosu i uzajamnom djelovanju jezika u datom društvu (državi, republici, regionu) u cjelini, i *mikronivou*, kada se ima u vidu realna interakcija nosilaca raznih jezika u malim društvenim zajednicama: porodici, igri, nastavnim, proizvodnim i sl. grupama, manjim privatnim društvima i sl., a takođe u različitim komunikativnim situacijama: kupoprodaji, posjeti kod ljekara, traženju informacije, obraćanju vlasti i dr.

Ta opšta shema ima različit sadržaj u zavisnosti od toga kakav je genetski saodnos jezika u kontaktu. Kako se čini, procesi kontaktiranja jezika što se nalaze u bliskoj srodnosti imaju određenu specifiku koja se dosta realno razlikuje od procesa konaktiranja genetski udaljenih jezika. Tako je primijećeno da je u slučaju bliske srodnosti jezika njihova uzajamna interferencija, koja se ispoljava u govoru, intenzivnija i dublja nego u slučaju genetske udaljenosti jezika. U osnovi toga nalaze se, između ostalog, psihološki razlozi: kod vladanja blisko srodnim jezicima govorna lica manje su svjesna njihove razlike nego pri vladanju jezicima koji su dalji jedni od drugih u genetskom smislu. Intenzitet interferencije u izvjesnom smislu je direktno proporcionalan stepenu genetske bliskosti jezika. Važno je pri tome i da oba jezika funkcionišu u jednom socijumu. "Često paralelno funkcionisanje dvaju bliskih jezika" - piše A. J. Suprun - "vodi tome da je kod njihovih nosilaca razlikovanje jezičkih sistema nedovoljno jasno, pri izradi tekstova na jednom jeziku koriste se elementi koji pripadaju drugome... Veoma se često po zamisli pa i po leksici ruski govor oblači u ukrajinsku ili bjelorusku fonetsku odoru"¹

2. Kao primjer regiona koji se odlikuju znatnom brojnošću ljudi što znaju dva blisko srodna jezika u ovome radu uzeti su Ukrajina i Bjelorusija. Mada na teritoriji tih dviju republika SSSR-a žive osim Ukrajinaca, Bjelorusa i Rusa druge nacije i narodnosti: Moldavci, Litvanci, Mađari, Jevreji, Romi, Grci, Tatari i dr., a takođe predstavnici zapadnih i južnih Slovena: Poljaci, Bugari, Česi - osnovni su u društveno-komunikativnom sistemu navedenih republika genetski bliski jezici -

¹ A. E. Suprun. *V uslovijah blizkorodstvennogo dvujazyčja*. - "Russkij jazyk v nacionalnoj škole". Moskva, 1982, N 6, s. 27, 28.

ukrajinski, bjeloruski i ruski.

Brojnost prirodnih nosilaca ukrajinskog, bjeloruskog i ruskog jezika (dalje u skladu s tim - Ukrajinaca, Bjelorusa i Rusa) je ovakva:

	Ukrajina		Bjelorusija	
	Procenat		Procenat	
	(na 1.000 u odnosu		(na 1.000 u odnosu	
	ljudi)		ljudi)	
	na ukupan		na ukupan	
	broj stan.		broj stan.	
Ukrajinci	36.500	70,8	231	2,3
Bjelorusi	406	0,8	7.568	79,4
Rusi	10.500	20,4	1.134	11,9
(prema popisu iz 1979. godine)				

Ovi podaci jasno ukazuju na to da brojnost Rusa i u Ukrajini i posebno u Bjelorusiji uveliko zaostaje za brojnošću Ukrajinaca i Bjelorusa. Međutim, donekadno su funkcije ruskoga jezika u tim republikama bile znatno šire od funkcija ukrajinskog i bjeloruskog: ruski jezik preovladavao je u društveno važnim oblastima kao što je nauka, obrazovanje, administracija, tehnička dokumentacija. Uzroci tome su dijelom u rusifikatorskoj politici centra u odnosu na republike (to se odrazilo, mada u različitoj mjeri, u jezičkom životu svih nacionalnih regiona SSSR-a).

3. Razmotrimo detaljnije neke probleme koji karakterišu funkcionisanje i uzajamno djelovanje istočnoslovenskih jezika u Ukrajini i u Bjelorusiji. Kako se čini, to je važno ne samo samo po sebi: moguće je da su neke crte koje su karakteristične za postojanje i kontaktiranje jezika u tim regionima aktuelne i za druge zemlje i jezičke situacije s genetski srodnim jezicima.

3.1. Osnovni tipovi dvojezičnosti su ukrajinsko-ruska i bjelorusko-ruska, pri čemu ogromna većina Bjelorusa-građana daje prednost ruskome jeziku u osnovnim sferama komuniciranja. Rusko-ukrajinska i naročito rusko-bjeloruska dvojezičnost raširena je u manjoj mjeri; redovno je ona prisutna uglavnom kod lica koja žive u seoskim područjima, u okruženju prirodnih (i često jednojezičnih) nosilaca ukrajinskog ili bjeloruskog jezika.

Interesantno je da je među predstavnicima nacionalnosti kao što su Mađari, Moldavci, Poljaci, Bugari, Litvanci koji žive na teritoriji Ukrajine i Bjelorusije kao drugi jezik sporazumijevanja više raširen ruski jezik; broj lica koja pripadaju tim nacionalnostima i koji se koriste jezikom starosjedilačkog stanovništva bitno je manji. To je jedan od dokaza opšte zakonomjernosti koja karakteriše saodnos različitih vrsta dvojezičnosti u regionima gdje funkcioniše više od dva jezika: preovladavaju takve vrste dvojezičnosti u kojima kao druga komponenta dolazi jezik "metropole", a ne autohtoni jezik (odnosno ne jezik starosjedilačkog stanovništva date oblasti među kojima žive predstavnici ove ili one "male" narodnosti). Takav položaj zapaža se praktično u svim višejezičnim regionima svijeta (osim SSSR-a),

posebno u Africi i u Aziji, gdje je nacionalno-engleska, nacionalno-francuska i sl. dvojezičnost raširena mnogo više nego nacionalno-nacionalna dvojezičnost.

3.2. Pri karakteriziranju tipova dvojezičnosti sa gledišta jezika-komponenti svakog od takvih tipova važno je pitanje *funkcionalnog saodnosa* jezika u interakciji. U uslovima Ukrajine može se govoriti o takozvanoj paralelnoj (u drugoj terminologiji - razvnotežnoj) dvojezičnosti kada se u jednim te istim situacijama može koristiti kako jedan tako i drugi jezik (imaju se u vidu ruski i ukrajinski). Uz određenu razliku u broju funkcija ukrajinskog i ruskog jezika (u korist posljednjeg) taj je broj potpuno usklađen i oba jezika mogu biti okarakterisana kao polifunkcionalni. A u uvjetima Bjelorusije jedan je od jezika, ruski, polifunkcionalan, a drugi, bjeloruski, ima znatno užu sferu funkcionisanja, s čim u vezi je tipična dominantna dvojezičnost.

Evo osnovnih, najopštijih podataka o raširenosti ukrajinskog, bjeloruskog i ruskog jezika na području komuniciranja.

Administrativni poslovi u Ukrajini se obavljaju na ukrajinskom i ruskom jeziku, međutim u poslovnoj prepisci ustava, u administrativnoj i tehničkoj dokumentaciji udio ruskoga jezika je veći; u Bjelorusiji navedenu sferu opslužuje gotovo isključivo ruski jezik.

U oblasti visokog i srednjeg stručnog obrazovanja znatna je prevlast ruskoga jezika, posebno u prirodnim i tehničkim naučnim disciplinama; u oblasti srednjeg obrazovanja odvija se preporod nacionalnih jezika, međutim i sada škole sa nastavom na ruskom jeziku u gradovima Ukrajine preovladavaju, a u gradovima Bjelorusije čine ogromnu većinu (do sredine 60-ih godina u Bjelorusiji je bila samo jedna gradska škola sa nastavom na bjeloruskom jeziku).

Masovno informisanje - štampa, radio, televizija - čuvaju paritet jezika: vrijeme tv- i radio-emisija na tim jezicima, tiraž ukrajinsko- i bjeloruskojezičnih, s jedne strane, i ruskojezičnih novina i časopisa, s druge, potpuno su izjednačeni; međutim, postoje razlike u društvenom značaju i "primarnosti" informacije koja se daje na odgovarajućim jezicima, a takode u korišćenju takve informacije. Tako se, na primjer, u bjeloruskim gradovima ruskojezične novine rasprodaju odmah, a tiraž listova na bjeloruskom jeziku znatnim svojim dijelom ostaje neprodat; udio lica ukrajinske nacionalnosti koja daju prednost dobijanju informacija na radiju i televiziji na maternjem jeziku gotovo je dva puta manji od udjela onih koji slušaju ili gledaju ruskojezične emisije.¹

U oblasti prirodnih i tehničkih nauka ruski jezik je dominantan jezik monografija, disertacija, udžbenika i drugih vidova naučne i nastavne produkcije; u² humanitarnim naukama ruski i ukrajinski u Ukrajini su paritetni, a bjeloruski u Bjelorusiji je predstavljen samo u nekim oblastima (filologiji, etnografiji, dijelom

1 *Ukrainsko-russkoe dvujazyčie*. Sociološki aspekt. Kiev, 1988, s. 149.

istoriji), a većinom preovladava ruski.

Oblasti **usmenog svakodnevnog i zvaničnog sporazumijevanja** opslužuje kako maternji tako i ruski jezik. Međutim, karakteristično je da, na primjer, u Ukrajini udio lica koja se koriste ruskim jezikom "raste od svakodnevnog života prema oblasti društveno-političkog komuniciranja", pa i u stereotipnim svakodnevnim situacijama - u saobraćaju, u prodavnici, pred kasom kina i sl. - ruski se govor češće čuje nego ukrajinski.¹ U Bjelorusiji čak u komuniciranju sa roditeljima i sa djecom, a da već ne govorimo o različitim vrstama zvaničnog komuniciranja, znatno preovladava korišćenje ruskoga jezika.²

Razumije se, karakter dvojezičnosti, stepen vladanja drugim jezikom, uzroci koji pobuđuju govorna lica da se koriste čas jednim čas drugim jezikom razlikuju se u zavisnosti od socijalnih parametara bilingva. Međutim, pošto se takve razlike mogu promatrati i u uvjetima kontakta nesrodnih jezika, ograničicu se ovom opštom napomenom ne navodeći bilo kakve kvantitativne pokazatelje koji karakterišu "blisko srodnu dovjezičnost" u Ukrajini i Bjelorusiji.

Analizirajući navedene podatke koji govore o funkcionalnoj prevlasti ruskog jezika nad ukrajinskim i bjeloruskim, bilo bi, očito, jednostrano objašnjavati takav položaj isključivo politikom rusifikacije. U uslovima zajedničke državnosti i jedinstvene privrede neizbježne su i prirodne integrativne tendencije ne samo u oblasti politike i ekonomije nego i u sferi čovječijske aktivnosti uopšte. Zajednički jezik za sve koji bi služio najefikasnijem ispoljavanju takvih integrativnih tendencija ovdje teško da se može izbjeći.

3.3. Jedan od aktuelnih i čak oštih problema u kontaktiranju blisko srodnih jezika jeste problem pojave tamponskih interjezičkih tvorevina.

Poznato je da je pri bliskosti jezika koji funkcionišu u jednom socijumu visok nivo *pasivnog vladanja* jezikom, odnosno, jednostavnije govoreći, *razumijevanja* tekstova na tome jeziku od strane lica za koje je maternji drugi (ali blisko srodan) jezik. Tako Rusi koji žive u Ukrajini u većini dobro razumiju ukrajinski govor (ali je procenat onih koji dobro govore i pišu ukrajinski znatno niži); približno je ista situacija u Bjelorusiji.

Međutim, pasivno vladanje bliskim jezikom često stvara kod govornih lica iluziju lakoće vladanja njime, što postaje izvor mješovitih oblika govora. Ti se oblici ispoljavaju u dvije osnovne vrste kontaminacije jezika - *miješanju po nivoima*, kada

1 J. J. Saplin. *Ustnaja russkaja reč na Ukraine: funkcionalninyj aspekt*. Avtoreferat kand. diss. Kiev, 1988, s. 8.

2 A. Bulyka. *Adnoljkava svobodna valodac...* - "Litaratura i mastactva", 5. juna 1987 g.

se na *fonetiku i intonaciju* maternjeg jezika¹ "nanosi" leksika i sintaksa drugog jezika, i *linijskom miješanju*, kada govorni lanac, često u okvirima jedne rečenice i čak sintagme, uključuje elemente koji pripadaju dvama različitim jezicima.

Mješoviti oblici govora karakterišu konkretne akte komunikacije u dvojezičnom socijumu; na osnovu takvih mješovitih oblika nastale tamponske interjezičke tvorevine svojstvene su datome socijumu u ovoj ili onoj etapi njegova postojanja.

Tako posljednjih decenija ukrajinski i bjeloruski istraživači govore o takozvanom "suržiku", o "trasjanku" kao o ispoljavanju svojevrzne polujezičnosti. Po normativnom statusu te interjezičke tvorevine bliske su kolokvijalnom gradskom govoru: one su nenormativne, nastaju i funkcionišu stihijno, realizuju se isključivo u usmenim, pretežno gradskim situacijama komuniciranja; međutim, za razliku od gradskih govora, oni sadrže elemente raznih, mada i blisko srodnih, jezika. Sa opštekulturnog gledišta takve interjezičke tvorevine predstavljaju nesumnjivo negativnu pojavu, koja zasluži ne samo proučavanje nego i koja reguliše miješanje lingvista.

3.4. Osnovne ćelije u kojima se formiraju tamponske interjezičke tvorevine jesu male društvene zajednice - kako stabilne (dvojezične porodice, jezički mješovite igre, proizvodne, sportske, nastavne i sl. grupe) tako i one "kratkog života" (termin socijalne psihologije; up. komunikativne kontakte ljudi u prodavnici, u saobraćaju, u posjeti kod ljekara, u organima vlasti i sl.). Istraživanje puteva i načina nastajanja tamponskih interjezičkih oblika govora u malim grupama jedan je od aspekata proučavanja "blisko srodne dvojezičnosti" na mikronivou. Drugi, ne manje važan, aspekt jeste analiza mehanizama kodnog prebacivanja u komuniciranju bilingva. Osim opštih zakonmjernosti i faktora koji djeluju u tom procesu (kao što je poznato, smjena adresata i teme opštenja, promjena njegova načina - na primjer, sa usmenog na pismeni, sa kontaktnog na distancioni - smjena tonalnosti i sl. mogu igrati ulogu stimulansâ za prebacivanje na drugi jezik), za kontaktiranje blisko srodnih jezika karakteristični su neki specifični: na primjer, izlzanost, razvodnjenost granica kodnog prebacivanja, spajanje osobina svojstvenih raznim jezicima u okvirima minimalnih govornih segmenata (ponekad u granicama sloga i čak pojedinog glasa: glas može sadržati u sebi karakteristike ukrajinske (bjeloruske) i ruske foneme - up., na primjer, slučajeve velarizacije faringalnog ukrajinskog [g] u ruskom govoru Ukrajinaca, polumeko [r] u oblicima riječi tipa [tr'i, tr'oh] i sl. - u ruskom govoru Bjelorusa) i neki drugi.

1 Kao što je poznato, fonetske i intonacione navike govora su najautomatizovanije (i stoga najstabilnije). One se teško podvrgavaju samokontroli i svjesnom ispravljanju; usvojene u djetinjstvu, često se čuvaju i u onim slučajevima kada se govorno lice prabacuje na druge jezike ili druge podsisteme datoga jezika (na primjer, sa dijalekta na književni jezik).

4. Zaključujući opštu karakteristiku procesa i pojava prisutnih u kontaktiranju istočnoslovenskih jezika u Ukrajini i Bjelorusiji važno je istaći kompleksnost problema koji nastaju u proučavanju tih procesa i pojava: osim pravih jezičkih, povezanih sa bliskom srodnošću tih jezika, ovdje veliku ulogu igraju socijalni, politički, psihološki faktori. Proučavanje tih faktora u njihovoj međusobnoj vezi, kako se čini, optimalan je put za razjašnjavanje suštine i osobenosti dvojezičnosti u kontaktu blisko srodnih jezika.

Marko Oršolić (Sarajevo)

JEZIK I RELIGIJA

Govoriti o jeziku i religiji sa teološkog aspekta znači izložiti se velikom riziku, budući da čak i suvremena, veoma svestrana teologija još uvijek izbjegava ovu temu i predaje ju na istraživanje samim lingvistima. Ipak teologu je sasvim jasno da se prirodne religije bitno razlikuju u odnosu prema jeziku od historijskih, objavljenih religija kakve su islam i kršćanstvo sa svim svojim varijantama, poglavito pravoslavlom i katoličkom. Naime, za prirodne ili primitivne religije sasvim je samorazumljivo da svako božanstvo "razumije" i ukoliko "govori", onda i "govori" isključivo jezikom onoga plemena ili naroda kojega i prizna za božanstvo. Uostalom, prirodne religije i nisu nikada težile za nekim univerzalizmom i božanstvo nisu ni shvaćala kao osobu s kojom se stupa u ravnopravan dijalog, budući da je za njih božanstvo ponajčešće bila amorfnu sila ili nešto neodređeno numinozno¹.

Radikalni pokret u shvaćanju božanstva kao osobnog napravila je judeo-kršćanska tradicija, a poslije nje i islam². Naime, židovstvo, kršćanstvo i islam su religije koje se shvaćaju kao objavljene, a Bog objave je Bog koji govori. Njegov govor je jezik Objave koji je naravno ne samo dan u određenim historijskim okolnostima nego i zabilježen u svetim knjigama (Biblija, Kuran). Za kršćanstvo Božji govor nisu samo objavljene riječi nego isto tako i sam stvoreni svijet i Crkva koja Božju Riječ prihvata i dalje prenosi i tumači. Jezik odatle posvješćuju ontološku, čak i ontičku, povezanost Boga i čovjeka³. Bog stvara svijet po Riječi (Bog reče i bi tako) i Božje samopriopćenje čovjeku se događa kao "otjelotvorenje Riječi" tj. "kao nepomiješano, ali i kao neodjelito" jedinstvo Boga i čovjeka. Odatle je Božji govor najefikasniji način da se Bog uprisutni, pa je, za Martina Luthera, naviještenje Evanđelja "svakodnevni Kristov dolazak" (Quotidianus Christi adventus)⁴. U naše vrijeme dijalektička

1 M.Eliade, *Geschichte der religiösen Ideen*, Bd. 1, Freiburg 1978, str. 65 et passim.

2 Fr.König (izd.) *Christus und die Religionen der Erde*, Bd. II (Religionen alter Völker u.Kulturen), Wien 1951. Vidi i treći svezak koji govori o islamu i kršćanstvu.

3 K.Rahner, *Grundkurs des Glaubens, Einführung in den Begriff des Christentums*, Freiburg i.Br., 1977, 213 sl.

4 Cfr.Lexikon für Theologie u.Kirche (izd.Höfer-Rahner), Bd.X, Freiburg 1965, 1239 i 1241. za shvaćanje koncepcija dijalektičke teologije.